

Intensieve veehouderij

Kiezen voor landbouw

Een visie op de toekomst van de nederlandse agrarische sector

DE CONSUM-
MENT HEEFT
BEHOEFTE
AAN VERSE
KWALITEITS-
PRODUCTEN

A thin, orange-colored line drawing of a cow's head and neck, facing right. The drawing is minimalist, showing the outline of the head, ears, and neck. It is overlaid on the text, with the line passing through the letters of 'BEHOEFTE' and 'AAN VERSE'.

Woord vooraf

Onlangs heb ik *'Kiezen voor landbouw, een visie op de toekomst van de Nederlandse agrarische sector'* uitgebracht.

Ik wil met deze visie een bijdrage leveren aan de discussie in Nederland over de toekomst van de agrarische sector. In de visie stel ik de ondernemer centraal en beschrijf ik de ontwikkelingen in en rond de sector. Ook wordt ingegaan op wat de overheid doet om ondernemers bij te staan bij de keuzes die ze maken.

Voor de totstandkoming van deze visie heb ik vele gesprekken gevoerd met personen met een bijzondere relatie tot de sector. Dat betreft naast bestuurders en wetenschappers vooral ook ondernemers. Allen hebben op openhartige wijze gesproken over hoe zij de toekomst van de sector in Nederland zien. De uitkomsten van deze gesprekken en wetenschappelijk onderzoek hebben hun weerslag gevonden in de visie. In deze brochure zijn de visie en het bijbehorende achtergrondrapport samengevat met bijzondere aandacht voor de intensieve veehouderij.

Helder is dat er toekomst is voor de agrarische sector in Nederland. Maar tegelijkertijd staat de sector ook voor grote opgaven. Het gaat om een toenemende concurrentie, geringere ondersteuning door de overheid en extra inspanningen om de milieubelasting te verminderen. Tegelijkertijd is er de noodzaak te werken aan meer transparantie om daarmee draagvlak in het dichtbevolkte Nederland te behouden. Het zal de komende jaren zeker geen gegarandeerde toekomst zijn.

Op tal van fronten heeft de sector dus met veranderende omstandigheden en opgaven te maken. De sleutel om het hoofd te bieden aan deze veranderingen of zich aan te passen ligt bij creatieve, moedige en vastberaden mensen: ondernemers. Zij zullen zich afvragen wat de geschetste ontwikkelingen betekenen voor hun bedrijven. Zij zijn degenen die op zoek zijn naar nieuwe kansen om hun doel te bereiken. Met mijn visie en deze brochure wil ik de ondernemers in de sector een handreiking geven. Zij bepalen met hun handelen en strategieën hoe de agrarische sector van morgen eruit zal zien.

Samen met de ondernemers, mensen die werkzaam zijn in het bedrijfsleven, bestuurders en medewerkers van provincies en gemeenten, wil ik werken aan het perspectief dat in de visie is geschetst. Dat is wat ik beoog. De komende jaren komt er veel op de sector af, zowel vanuit de markt als uit de samenleving. Maar er blijft ruimte en er is toekomst voor de land- en tuinbouw in Nederland. Dat blijkt uit de economische analyses die gemaakt zijn en dat volgt uit het aanpassingsvermogen van de sector. De landbouwvisie spreekt vertrouwen uit in de toekomst. Het beeld is geschetst, de opgaven zijn duidelijk, het is nu aan hen die werkzaam zijn in de sector te kiezen voor landbouw.

Dr. Cees P. Veerman

De minister van Landbouw, Natuur en
Voedselkwaliteit

EEN VISIE
OP DE
TOEKOMST
VAN DE
NEDERLANDSE
AGRARISCHE
SECTOR

Inhoud

De brochure bestaat uit twee gedeelten. Eerst een algemeen deel over de land- en tuinbouwsector in zijn geheel. Het tweede gedeelte gaat specifiek in op de intensieve veehouderij.

In hoofdstuk 1 komen de keuzemogelijkheden voor de ondernemer aan bod. In hoofdstuk 2 komt de vraag aan de orde wat de ondernemer in de komende periode van het ministerie van LNV mag verwachten. Vervolgens gaat deze brochure in op de economische betekenis van de land- en tuinbouw (hoofdstuk 3) gevolgd door de positie die de intensieve veehouderij inneemt (hoofdstuk 4). De brochure sluit in hoofdstuk 5 af met de veranderingen die de intensieve veehouderij te wachten staan.

Hoofdstuk 1

Keuzes maken is noodzaak

Er is toekomst voor de agrarische sector in Nederland, ook voor de intensieve veehouderij. Niet de overheid maar de ondernemers hebben daarvoor de sleutel in handen. De wijze waarop ze inspelen op veranderingen is allesbepalend. Zij zullen daarin keuzes moeten maken. De ontwikkelingen die zich aftekenen met een vrijere markt en globalisering, dwingen daartoe. Afwachten is in deze een verkeerde reactie. Zonder duidelijke toekomstvisie is succes een toevalstreffer.

Kijk naar omgeving en kijk naar eigen kunnen

Bij het uitstippelen van een eigen toekomstvisie is het van belang om de veranderingen goed in beeld te brengen. Wat doet de markt? Wat willen de afnemers? Wat wil de omgeving? De toekomstvisie geeft de voornaamste ontwikkelingen aan voor de land- en tuinbouw. Tegen die achtergrond zal de ondernemer zijn zwakke en sterke kanten in beeld moeten brengen. De sterke punten kan hij of zij inzetten voor de aanpak in de toekomst. Daarbij gaat het uitdrukkelijk niet alleen om de mogelijkheden van het bedrijf om meer of anders te produceren. Minstens zo belangrijk zijn de drijfveren, ambities en sterke punten van de ondernemer zelf. Wat kan hij en wat wil hij? En wat kan/wil de ondernemer juist niet? Op basis van dit alles kan hij vervolgens keuzes maken.

In een analyse van bedrijven die in de afgelopen tien jaar een nominatie hebben ontvangen voor de titel 'Agrarisch Ondernemer van het Jaar' was er één treffende overeenkomst: ze hadden allen een duidelijke strategie. De ondernemers hadden goed nagedacht over de vraag welke stappen zij zouden moeten zetten. Meestal ging het om ondernemers die het roer omgooiden. Nu kan niet iedereen ondernemer van het jaar worden, maar er valt wel een belangrijk advies uit te halen: kies welbewust.

Zes richtingen

Er zijn verschillende mogelijkheden om een eigen koers uit te zetten, afhankelijk van de sector, de omgeving en de kwaliteiten van de ondernemer. In gesprekken met ondernemers komen zes strategieën als meest genoemde naar voren:

- *Kostprijsverlaging*. Bij gelijkblijvende of lagere financiële opbrengsten is het verlagen van kosten een veel toegepaste methode om een inkomen te kunnen behalen. Schaalvergroting staat daarbij nummer één. Andere mogelijkheden om de kosten te drukken zijn specialisatie, het optimaliseren van de productie, automatisering en efficiëntere inzet van arbeid.

- *Unieke producten.* Maak een product dat de concurrent (nog) niet kan maken. Zo'n product onderscheidt zich door zijn bijzondere kwaliteit, specifieke verwerking of aparte verpakking of een bestemming voor een bepaalde doelgroep.
- *Afzetkansen vergroten.* Een andere strategie is het vergroten van de afzetzekerheid of het spreiden van de afzet. Dat kan via rechtstreekse verkoop vanaf het bedrijf, vaste afspraken met bepaalde winkels of horecabedrijven of vergaande samenwerkingsverbanden met handelshuizen. In het kader van afzet is het ook een keuze om de productie af te stemmen op een regio, op een regionaal supermarktkanaal of op een (nieuwe) afzetmarkt in Europa.
- *Samenwerking.* Daarbij denken ondernemers in de eerste plaats aan samenwerking met collega's. Dat kan het gezamenlijk gebruik van machines inhouden, maar ook samen inkopen, samen personeel effectief inzetten of samen investeren in onderzoek. Een specifieke vorm van samenwerking is denkbaar rond de mestafzet die veehouders en akkerbouwers samen regelen.
- *Ketensamenwerking.* Dat ligt in het verlengde van samenwerking en afzet. Het doel is het vergroten van kwaliteit en kostenbesparing. Het gaat om samenwerking met andere ketenpartners zoals de handel en/of de verwerkende industrie. Regelmatig overleg is een kenmerk. Ook certificering is een element van ketensamenwerking om zo een voordeel te krijgen ten opzichte van andere (geïmporteerde) producten.
- *Neveninkomsten.* De verwevenheid met natuur en een mooi landschap kan een knelpunt zijn in de ontwikkeling van bedrijven, maar ook een kans. Een fraaie omgeving kan een bron van neveninkomsten opleveren uit toerisme, recreatie of natuurbeheer. Grotere bedrijven of samenwerkende bedrijven kunnen neveninkomsten zoeken in windenergie of mestvergisting. Verbreding is niet alleen een bewuste keuze vanwege de extra inkomsten. Motieven zijn ook: variatie in het werk, sociale contacten of het verbreden van de horizon. Van veel belang bij deze strategie is de persoonlijke interesse, inclusief die van de partner.

Markt, omgeving, samenleving

Ondernemers treden de toekomst onbevangen tegemoet. Ondanks de problemen die zich aandienen zien de meeste ondernemers kansen in hun sector. Die positieve houding is een basis om de toekomst voor de intensieve veehouderij met vertrouwen tegemoet te zien.

Om als ondernemer in de komende jaren kansrijk te zijn, zijn de volgende punten van belang:

- *Verbinding met de markt.* De ondernemer zal oren en ogen open moeten houden om aan de weet te komen waaraan zijn product moet voldoen en om te zien waar kansen liggen.
- *Verbinding met de omgeving.* Dan gaat het vooral over een wijze van produceren die duurzaam is.
- *Verbinding met de samenleving.* De samenleving bepaalt het speelveld waarbinnen de ondernemer kan opereren. Een goed imago is hierbij essentieel.

Kernpunten

- De vrije markt en globalisering dwingen tot het maken van keuzes.
 - Stel een toekomstvisie op.
 - De meest genoemde strategieën zijn: kostprijsverlaging, unieke producten, samenwerking, afzet, ketensamenwerking, neveninkomsten.
 - Kansen vergroten door de verbinding te versterken met de markt, de omgeving en de samenleving.
-

Hoofdstuk 2

Meer eigen verantwoordelijkheid

Wat doet de overheid? Wat mogen ondernemers van het ministerie verwachten? Het kabinet kiest voor landbouw. Daar bestaat geen misverstand over. Nederland is en blijft een land waarin het agrocluster een dominante plaats inneemt. Deze behoort tot de belangrijkste economische sectoren van Nederland. Vanuit die visie kan de land- en tuinbouw ook op de volle steun van de overheid rekenen.

Daarbij is het goed om te beseffen dat de rol van de overheid verandert. Het kabinet legt meer eigen verantwoordelijkheid bij burgers en bedrijven. De tijd van het garanderen van minimumprijzen voor een aantal belangrijke landbouwproducten is voorbij. De overheid stuurt niet meer, maar laat de prijsvorming aan de markt over. Voor een aantal sectoren is dat niets nieuws, deze kennen niet anders dan vrije prijsvorming. Zij hebben laten zien dat agrarisch Nederland daarin succesvol is. Dat schept vertrouwen in de toekomst.

Concurrentiekracht versterken

Het kabinet wil de concurrentiekracht van de Nederlandse economie versterken, met name door in te zetten op innovatie. Daarmee sluit de regering aan bij de afspraken die de regeringsleiders in 2000 in Lissabon hebben gemaakt, om ervoor te zorgen dat Europa in 2010 de meest concurrerende economie van de wereld is. In dat kielzog gaan vanzelfsprekend ook de land- en tuinbouw mee.

De overheid ondersteunt de sector op verschillende terreinen. Zo bestaan er regelingen voor begeleiding en advisering waardoor ondernemers weloverwogen hun keuzes kunnen maken. Investerings in innovaties en onderwijs bieden eveneens een steun in de rug. Van een heel andere orde is het aanmoedigen van ondernemers om samen met andere partijen (consumenten, maatschappelijke organisaties, burgers) met eigen oplossingen te komen, waardoor regelgeving van de overheid niet nodig is. Dat vereist een klimaat van vertrouwen. Het ministerie zal partijen prikkelen om onderling afspraken te maken.

Minder regels, minder bureaucratie

Het ministerie zet ook in op het beperken van regels en bureaucratie. Een teveel aan regels doodt de eigen verantwoordelijkheid van de ondernemer. Het ministerie heeft in het verminderen van de administratieve lastendruk een flinke stap gezet. Daar gaat het ministerie mee door. Bestaande wetten en regelingen worden ingetrokken om plaats te maken voor eenvoudiger wetten en regels die transparanter en beter naleefbaar zijn. De verlening van vergunningen wordt vereenvoudigd. Regelgeving zal overigens nodig blijven in specifieke situaties. Denk aan waarborgen voor voedselveiligheid of aan de voorgeschreven regelgeving op basis van Brusselse verplichtingen.

Grotere markttoegang

Het ministerie blijft zich actief inzetten op het vlak van het internationaal land- en tuinbouwbeleid dat grote veranderingen ondergaat. De WTO-onderhandelingen sturen aan op een grotere markttoegang voor landbouwproducten via een verlaging van invoertarieven. Voor agrarisch Nederland biedt dat kansen met name op markten die nu een hoog beschermingsniveau kennen zoals de VS en Japan. De Europese markt blijft van levensbelang voor de sector. Bij de internationale markttoegang gaan veterinaire en fytosanitaire eisen vaker een belemmering vormen. Dat vereist extra aandacht. Bij import wordt ook de productiewijze een belangrijk item. Etikettering kan hiervoor een oplossing bieden.

Vanuit Brussel komen nieuwe gelden ter beschikking voor versterking van het plattelandsbeleid. Het versterken van de marktpositie van ondernemers in de land- en tuinbouw krijgt daarbij hoge prioriteit. Geld komt beschikbaar voor bedrijfsmodernisering, samenwerking in de keten bij innovatie, verbetering van de structuur (bijv. kavelruil), stimulering van voedselkwaliteit en bedrijfsadviesing. Ook het leveren van 'groene diensten' (zorg voor natuur) en 'blauwe diensten' (waterberging) die boven het wettelijk niveau uitstijgen kunnen op financiële steun rekenen.

Ruimtelijk beleid

Letterlijk biedt het kabinet ontwikkelingsruimte via het nieuwe ruimtelijke beleid. Provincies en gemeenten krijgen een belangrijke rol bij de invulling hiervan. Denk aan de landinrichting en de reconstructie van bepaalde gebieden. Uitgangspunt is dat een economisch vitale sector de beste garantie is voor een duurzaam beheer van het landelijk gebied. De land- en tuinbouw moet, waar mogelijk, de kans krijgen om zich te ontwikkelen. Dat krijgt gestalte via het aanwijzen van landbouwontwikkelingsgebieden, kavelruil, investeringen in het landelijk gebied en 'greenports' voor de glastuinbouw, bollenteelt en boomkwekerij.

Innovatie en kennis

Nederland heeft zijn positie als mondiale speler in de land- en tuinbouw (productie, verwerking, transport en handel) mede te danken aan het OVO-drieluik: de collectieve inzet van onderzoek, voorlichting en onderwijs. Voor de toekomst van de sector is een vergelijkbare maar nieuwe succesformule voor

samenwerking tussen bedrijfsleven, kennisinstellingen en de overheid cruciaal, passend bij de grotere dynamiek en diversiteit in de sector én de veranderde rol van de overheid. Dit krijgt de komende tijd vorm. Het versterken van ondernemerschap én innovatie staat centraal. De overheid zet nadrukkelijk in op een goed innovatieklimaat in nauwe samenwerking met kennisinstellingen en bedrijfsleven. Kansrijke innovaties worden ondersteund. Voorts investeert de overheid in onderwijs en onderzoek ten behoeve van het ontwikkelen, verspreiden en benutten van kennis die antwoorden geeft op de problemen van nu en de toekomst. Daarbij is er een belangrijke rol voor ondernemers, onder andere als innovator/kennisbron of als praktijk- of leerbedrijf. Relevantie voor én betrokkenheid van ondernemers zullen belangrijke criteria zijn voor financiering van onderzoek- en onderwijsprojecten. Het is uitermate belangrijk dat de beschikbare kennis de agrarische sector zo breed mogelijk bereikt, zodat ondernemers er ook mee kunnen werken. De kennisinstellingen (AOC's, HBO-groen en WUR) gaan daartoe een netwerk vormen van regionale kenniscentra voor ondernemerschap, kennisoverdracht en innovatie.

Kernpunten

Van het ministerie kan de ondernemer in de komende jaren het volgende verwachten:

- Een actieve rol bij het Europese en internationale landbouw- en handelsbeleid.
- Vermindering en vereenvoudiging van wet- en regelgeving.
- Ruimtelijk beleid waarmee de ontwikkelingsmogelijkheden van bedrijven worden vergroot.
- Versterken van de rol van kennis en innovatie.
- Ondersteuning bij het maken van keuzes.

Hoofdstuk 3

Hoeksteen van de economie

Hoe staat de land- en tuinbouwsector in Nederland er voor? Het kabinet beschouwt de agrarische sector als een hoeksteen van de Nederlandse economie. Het gehele agrocluster is goed voor tien procent van de werkgelegenheid (650.000 banen) en 10 procent van het nationaal inkomen. Economische groei doet zich vooral in de verwerking voor.

Het agrocluster is een troef voor de kenniseconomie. In het bijzonder geldt dat voor de voedingsmiddelenindustrie, de tuinbouw en de fokkerij. Daarin is Nederland toonaangevend. Verder kenmerkt de agrarische sector zich door veerkracht en het vermogen om zich aan te passen aan veranderende omstandigheden. Het is een sector met kansen en met innovatieve kracht, die nodig is om de internationale concurrentiepositie van Nederland te versterken.

Minder bedrijven

Het verleden heeft bewezen dat de agrarische sector goed kan inspelen op nieuwe uitdagingen. Er is geen enkele reden om aan te nemen dat dit in de komende jaren anders zal zijn. Het is een realiteit dat niet ieder bedrijf tot in lengte van jaren blijft bestaan. Het proces van beëindigen gaat door. Het aantal bedrijven zal naar verwachting afnemen van 84.000 naar 60.000 in 2015. Andere wegen inslaan, of eventueel stoppen, óók dat zijn professionele keuzes.

Spreiding inkomens

De inkomens in de land- en tuinbouw staan onder druk, dat geldt zeker ook voor bedrijven in de intensieve veehouderij. Een kijkje achter de cijfers laat zien dat er grote verschillen bestaan. Niet alleen tussen de sectoren, maar ook binnen de sector. In de varkenshouderij bedroeg in de periode 2001-2003 het verschil tussen de grote bedrijven met het hoogste en het laagste (gemiddelde) inkomen €40.000. Bij middelgrote bedrijven was dat verschil circa €12.500. Dat geeft aan dat er ruimte is voor verbetering. Een deel van de ondernemers zoekt steeds vaker aanvullend inkomen. Dan gaat het om een baan buiten het bedrijf, verbreding met activiteiten als natuurbeheer, recreatie, zorg, stalling of verwerking en verkoop van producten op de boerderij. Voor betrokken bedrijven kan het gemiddeld om 15 tot 20 procent van het inkomen gaan.

Tabel 1

Ontwikkeling van toegevoegde waarde (mrd. euro) en werkgelegenheid (1.000 aje) van het agrocomplex per deelcomplex, 2003 en 2015

De land- en tuinbouw is van grote economische betekenis. De toegevoegde waarde (waarde die ontstaat door de inzet van arbeid, grond en kapitaal) is € 23,7 miljard. De land- en tuinbouw biedt voor bijna 400.000 arbeidsplaatsen werkgelegenheid. Als ook de activiteiten op basis van buitenlandse grondstoffen worden meegerekend, dan levert dit een totaal op van 650.000 arbeidsplaatsen.

	Toegevoegde waarde		Werkgelegenheid	
	2003 (miljard €)	2015 (2003=100)	2003 (1000 aje)	2015 (2003=100)
Totaal agrocomplex	23,7	114	396,9	87
Akkerbouwcomplex	4,7	109	75,7	85
Opengrondstuinbouwcomplex	2,3	121	41,8	97
Glastuinbouwcomplex	4,8	122	66,8	95
Grondgebonden-veehouderijcomplex	6,7	106	133,3	84
Intensieve-veehouderijcomplex	5,2	114	79,3	87

Tabel 2

Aantal land- en tuinbouwbedrijven naar type, 1990-2015

De daling van het aantal bedrijven gaat door. In de periode vanaf 1980 was de daling 2,8 procent per jaar.

	1990	2000	2004	2015	Mutatie (% per jaar)	
					1990-2004	2004-2015
Totaal land- en tuinbouw	124.900	97.480	83.890	59.170	-2,8	-3,1
Akkerbouwbedrijven	16.260	13.750	12.630	10.540	-1,8	-1,6
Glastuinbouwbedrijven	10.240	7.910	6.390	4.240	-3,3	-3,7
Champignonbedrijven	790	410	350	130	-6,7	-7,1
Opengrondstuinbouwbedrijven^{a)}	9.990	7.820	6.680	5.020	-2,8	-2,6
Melkveebedrijven	39.550	26.820	22.280	13.820	-4,0	-4,2
Overige graasdierbedrijven	17.500	18.970	18.830	15.150	0,5	-2,0
Varkensbedrijven	9.200	6.060	4.180	2.380	-5,5	-5,0
Pluimveebedrijven	2.140	1.830	1.360	880	-3,2	-3,9
Vleeskalverbedrijven	1.250	1.280	1.160	1.100	-0,5	-0,5
Gecombineerde bedrijven	14.790	9.850	7.770	4.690	-4,5	-4,5
Overige bedrijven	900	1.730	1.660	1.220	4,5	-2,7

a) Gespecialiseerde groente-, fruit-, bloembollen- en boomteeltbedrijven. Bron: CBS, bewerking LEI.

**In Noordwest-Europa
is een blijvende vraag
naar een vers kwaliteits-
product. Met zijn gunstige
geografische ligging,
vakmanschap en keten-
organisatie kan de
intensieve veehouderij
hier goed op inspelen.**

Accent op West-Europa en gezondheid

De groeiende wereldbevolking voeden is wereldwijd de uitdaging voor de land- en tuinbouw. Met de groei van de wereldbevolking van zes naar acht miljard mensen in 2025 ligt hier een gigantische opgave. De wereld vraagt dringend om voedsel: boeren en tuinders in de hele wereld proberen aan die vraag te voldoen. Wereldwijd zal de voedselproductie fors moeten toenemen. Landbouwproductie zal hoofdzakelijk blijven plaatsvinden in de eigen regio. Voor Nederland is dat West-Europa. Binnen West-Europa behoudt Nederland daarbij zijn prominente plaats als leverancier van kwalitatief hoogwaardig voedsel. Daarbij komt het accent de komende tijd nog meer op gezondheid te liggen: de belangrijkste trend van dit moment.

De markt dicteert en biedt kansen

Marktgericht produceren is een gegeven. Het nieuwe Europese landbouwbeleid en wereldwijde afspraken binnen de WTO sturen aan op liberalisatie. Dat vertaalt zich in marktgerichte prijzen die schommelen. Dat zorgt voor onzekerheid. Naast onzekerheden zijn er ook kansen door in te spelen op de wensen van de markt, die zich voornamelijk in eigen land en in Europa bevindt. Binnen Europa is de concurrentie groot. Andere landen winnen bijvoorbeeld marktaandeel bij varkensvlees.

Het idee leeft dat liberalisatie van de wereldhandel grote veranderingen teweegbrengt in de handelsstromen van voedsel. Door importen vanuit derde landen zou de Europese landbouwproductie een flinke stap terug moeten doen. Dat beeld klopt niet. Het merendeel van het voedsel is en blijft afkomstig uit de regio waarin het is geproduceerd. De huidige wereldhandel in graan, vlees en zuivel zal niet wezenlijk veranderen. Die blijft schommelen rond de 10 tot 15 procent van de wereldproductie. In die wereldhandel speelt Nederland een belangrijke rol, al heeft ons land terrein prijsgegeven. Het marktaandeel in die wereldhandel daalde van 10 procent in 1990 naar 7,5 procent in 2002.

Een schoon milieu

Ondernemen betekent rekening houden met de wensen van de markt, de samenleving en de omgeving. Bij dat laatste is het milieu van belang. De landbouw doet per definitie een zekere aanslag op het natuurlijk milieu. De landbouw zelf heeft er belang bij dat die aanslag zo gering mogelijk is, want een schoon milieu is de voedingsbodem voor een duurzame voedselproductie. Boeren en tuinders hebben laten zien dat er op dit vlak veel mogelijk is.

De land- en tuinbouw is in de afgelopen jaren duidelijk duurzamer geworden. Er is sprake van een aanzienlijke daling in het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen, mineralen en energie. Het dierenwelzijn is verbeterd. Er wordt meer ingespeeld op maatschappelijke wensen. Ook in de komende periode zal inventiviteit nodig blijven om te komen tot een in alle opzichten duurzame sector.

Figuur 1

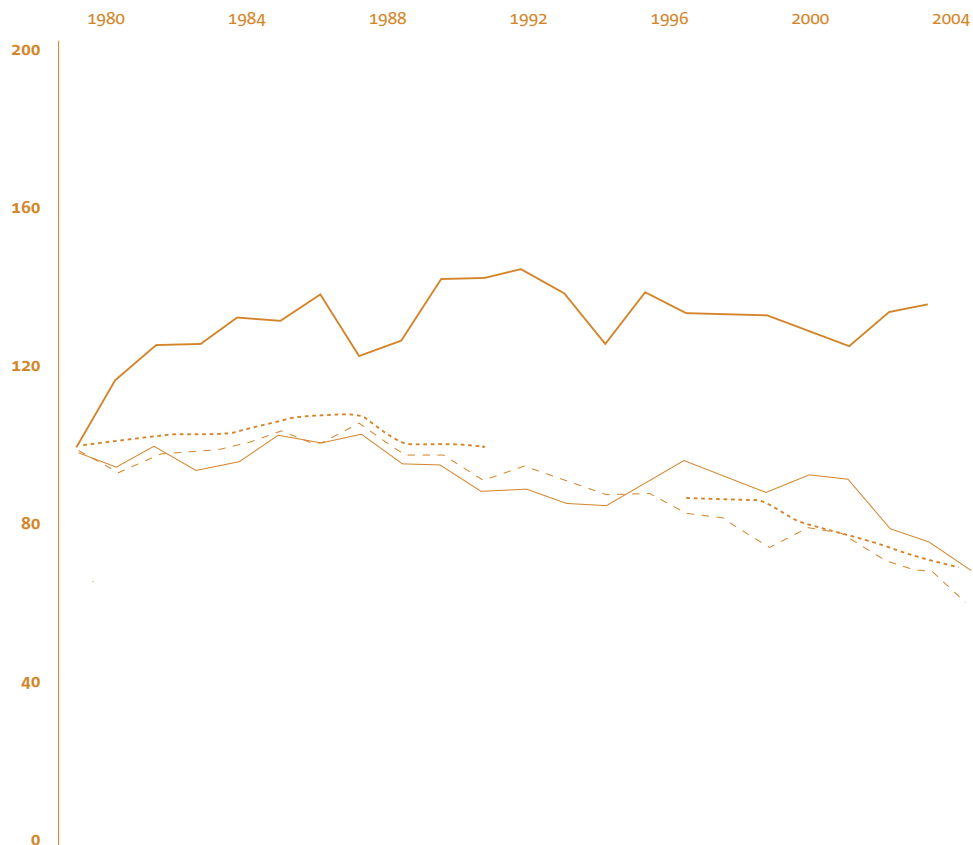
Milieudruk land- en tuinbouw 1980-2002

Bron: CCDM, LEI, CBS, 2003

De agrarische sector is erin geslaagd om de milieudruk geleidelijk om te buigen terwijl de toegevoegde waarde steeg. Er moet evenwel nog een flinke stap worden gezet.

— Bruto toegevoegde waarde
 — N naar bodem
 - - - P naar bodem
 NH₃ naar lucht

index (1980=100)

Werken in de etalage van de samenleving

Boeren en tuinders wonen en werken in de open ruimte van Nederland waarin iedereen over hun schouders meekijkt en ook meepraat. Land- en tuinbouw zijn zo onderdeel van de publieke discussie. Daar is niets mis mee, maar het betekent wel dat in een steeds meer verstedelijkt Nederland de verhoudingen met die samenleving goed moeten zijn. Dit verschaft het draagvlak om in de etalage van de samenleving te wonen en te werken. Boeren en tuinders hebben een goed imago maar dat is geen garantie voor sympathie in de toekomst. Voortdurend werk maken van goed nabuurschap is een noodzaak. Het boerenbedrijf en zijn omgeving bieden ook nieuwe kansen voor ondernemerschap door diensten te leveren aan de burger: van recreatie tot beheer van natuur en landschap. Verbreding is inmiddels op 40 procent van de bedrijven een activiteit die geld oplevert.

Kernpunten

- Land- en tuinbouw troef voor de economie.
- Daling bedrijven zet door naar 60.000 in 2015.
- De markt dicteert. Europa is veruit de belangrijkste markt.
- Een schoon milieu en rekening houden met de maatschappij is noodzakelijk.
- Grote spreiding in inkomens bij vergelijkbare bedrijven.

Hoofdstuk 4

Waar staat de intensieve veehouderij?

Het intensieve veehouderijcluster (inclusief veevoer, verwerking, handel en distributie) is in economisch opzicht erg belangrijk binnen het Nederlandse agrocomplex. De sector zorgt voor ruim een vijfde (22 procent) van de toegevoegde waarde (€ 5,2 miljard in 2003) in agrarisch Nederland. De varkenshouderij heeft met een bijdrage van 55 tot 60 procent hierin het grootste aandeel. De sector zorgt met 80.000 arbeidsplaatsen voor 20 procent van de werkgelegenheid in de agrarische sector.

De Nederlandse varkens-, pluimvee- en vleeskalverhouderij onderscheiden zich in Europa door een hoge productie en door het leveren van kwaliteit voor een aantrekkelijke prijs. De veehouders beschikken over veel vakmanschap en kennis. Ze hebben het vak in de vingers. De intensieve veehouderij heeft moeilijke tijden achter de rug met uitbraken van dierziekten (varkenspest, MKZ en vogelpest) en perioden met lage prijzen.

Teruggang aantal bedrijven

Het aantal bedrijven gaat flink achteruit. In 2004 telde Nederland 6.700 gespecialiseerde bedrijven in de intensieve veehouderij, tegenover 10.000 bedrijven in 1990. Behalve op gespecialiseerde bedrijven worden ook varkens, pluimvee of kalveren gehouden als tweede tak. Tegelijk met het aantal bedrijven is ook de veestapel gekrompen. De varkenshouderij daalde sinds 1990 van bijna 14 miljoen dieren naar ruim 11 miljoen stuks. De pluimveehouderij daalde van 95 miljoen naar 88 miljoen leghennen en vleeskuikens.

Varkenshouderij

De varkenshouderij heeft een flinke sanering doorgemaakt. Het totale aantal bedrijven is nog maar een derde van het aantal in 1990. De daling kreeg vanaf 2000 een extra zetje door de twee beëindigingsregelingen. Een kwart van de bedrijven stopte hierdoor met varkenshouderij. Dat ging gepaard met een aanzienlijke vermindering van de varkensstapel. Veel gemengde bedrijven hebben de varkenstak afgestoten. Door mechanisatie, automatisering en schaalvergroting vindt varkenshouderij nu voornamelijk op gespecialiseerde bedrijven plaats. Het proces van schaalvergroting gaat in rap tempo door. De grootste 300 bedrijven nemen samen 20 procent van de vleesvarkensstapel voor hun rekening.

De krimp van de varkensstapel heeft er voor gezorgd dat Nederland terrein heeft verloren op de EU-markten mede door het verloren gaan van het kostprijsvoordeel. Dankzij de invoer van goedkope graanvervangers kon Nederland goedkoop varkensvlees produceren. In de concurrentie won Nederland op prijs. Dat voordeel is door het dalen van de graanprijs vervallen. Desondanks behoort Nederland met een productieaandeel van 10 procent tot de top-5 van de EU-landen. Na Denemarken is Nederland het grootste exportland. Het meeste varkensvlees gaat niet meer naar Duitsland maar naar baconland Groot-Brittannië. Op de Duitse markt heeft Polen een positie verworven ten koste van Nederland.

Pluimveehouderij

De ontwikkeling in de pluimveehouderij is identiek aan die in de varkenshouderij. Een scherpe daling van het aantal bedrijven en tegelijkertijd een verdergaande specialisatie. Het aantal bedrijven met pluimvee halveerde in 15 jaar tijd naar iets minder dan 3.000, waarvan 1.350 gespecialiseerde bedrijven. Tegelijkertijd is de pluimveestapel gedaald. De teruggang zal naar verwachting nog iets doorzetten. Specialisatie en schaalvergroting gaan verder. Eenderde van de bedrijven heeft meer dan 100.000 dieren. Als gevolg van de Europese welzijnsregels rond huisvesting is er bij de legpluimveehouderij een grote verschuiving naar scharreleieren opgetreden. Eieren en pluimveevlees gaan voornamelijk naar Duitsland, daarnaast is de Britse markt in opkomst.

Vleeskalverhouderij

De vleeskalverhouderij is succesvol. Van een sector die in de jaren tachtig en begin jaren negentig bloot stond aan felle kritiek, heeft hij zich ontwikkeld tot een veehouderijtak die in rustiger vaarwater kan opereren. Het aanpakken van het mestprobleem en vooral de versnelde omschakeling naar groepshuisvesting hebben het imago van de kalverhouderij goed gedaan. De sector heeft zijn succes ook te danken aan de strakke ketenverbanden (integraties). De meeste van de 1.000 gespecialiseerde bedrijven werken op basis van een contract. Het kalfsvlees gaat voornamelijk naar Duitsland, Frankrijk en Italië. De kalverhouders krijgen slachtpremies die voorlopig nog aan de productie gekoppeld blijven.

Werken voor de vrije markt

De intensieve veehouderij kenmerkt zich door het werken voor de 'vrije' markt. Op de vleeskalverhouderij na geniet de sector geen financiële ondersteuning vanuit Brussel. Wel is er marktbescherming doordat de EU invoerrechten heeft. De veehouders zijn gewend aan die vrije markt met prijs- en inkomensschommelingen. De inkomens verschillen sterk.

Minder marktaandeel

Een belangrijk kenmerk is de gerichtheid op export. Het leeuwendeel moet verdiend worden in het buitenland. Zo'n 78 procent van de productie gaat (uitgedrukt in toegevoegde waarde) de grens over. Op de Europese markt heeft de sector terrein verloren. De concurrentie is hevig. In de varkenssector verliest Nederland terrein aan Spanje, België en Italië. In de pluimveehouderij hebben vooral

Tabel 3

Ontwikkeling aantal dieren

Op vleeskalveren na krimpt de veestapel in de intensieve veehouderij

	2004	2015	verschil in %
Fokzeugen	1.246.000	1.200.000	- 3,7 %
Vleesvarkens	5.383.000	5.189.000	- 3,6 %
Legpluimvee	41.600.000	36.600.000	- 11,8 %
Vleeskuikens	46.500.000	43.900.00	- 5,6 %
Vleeskalveren	765.000	793.000	+3,7%

Bron: LEI, 2005

Duitsland en Italië hun marktaandeel op de EU-markt vergroot. Tevens komt er meer concurrentie van Polen en Hongarije en derde landen zoals Brazilië. Naarmate Nederland beter in staat is om pluimveevlees en eieren te produceren die vrij zijn van besmettingen met Salmonella en Camphylobacter, zijn de kansen op de Europese markt groter. Dat is geen eenvoudige opgave. De vleeskalverhouderij vormt een positieve uitzondering. Deze tak van de intensieve veehouderij is succesvol geweest en heeft juist terrein gewonnen op de exportmarkten.

Wereldwijde concurrentie

De markt verandert de komende jaren flink. Dat proces is al aan de gang. Het is met name het gevolg van wereldwijde afspraken in WTO-verband over grensbescherming en invoerrechten. Behalve vanuit Europa krijgen veehouders nadrukkelijk te maken met concurrentie uit landen overzee. In de vleeskuikenhouderij is dat goed zichtbaar. De invoerrechten zijn hier verminderd. Voor landen als Brazilië en Thailand die met een zeer lage kostprijs werken, is het lonend om naar de EU te exporteren. Het pluimveevlees is in prijs concurrerend met Europees pluimveevlees. Het is een voorbode van wat de varkenshouderij te wachten staat. Verdere afspraken in het kader van de WTO zal voor derde landen de toegang tot de Europese markt vergemakkelijken. Er ontstaat meer druk van de concurrentie uit die landen.

Mest en ammoniak

Het nieuwe mestbeleid dat in 2006 start, zorgt voor meer druk op de mestmarkt. Dat vertaalt zich in hogere kosten voor mestafzet. Er ontstaat concurrentie op de mestmarkt tussen rundveedrijfmest en varkensdrijfmest, waarbij rundveedrijfmest waarschijnlijk aan de winnende hand zal zijn. Voor de intensieve veehouderij hebben de stijgende mestafzetkosten aanzienlijke inkomensgevolgen. Een aantal bedrijven komt daardoor in de problemen. Mestverwerking kan

die ontwikkeling ombuigen. Technisch kan het, maar obstakels zitten in de prijs van de verwerking. Voor verbranding van pluimveemest en het co-vergisten van mest zijn de vooruitzichten het beste. Bij het vergisten van mest wordt de bemestende waarde verbeterd en tevens energie geproduceerd.

Ook voor het terugdringen van de ammoniakuitstoot zullen bedrijven maatregelen moeten treffen. Er komen goedkopere technieken beschikbaar die de uitstoot reduceren. De kosten voor mestafzet en voor de milieu-investeringen in stallen zullen een negatieve invloed houden op de winstgevendheid van de intensieve veehouderijbedrijven.

Voor mest geldt dat er verdergaande maatregelen noodzakelijk zijn als de nieuwe mestregelgeving onvoldoende is voor de Kaderrichtlijn Water. Het is dus belangrijk dat het nieuwe mestbeleid tot de gewenste resultaten leidt.

Figuur 2

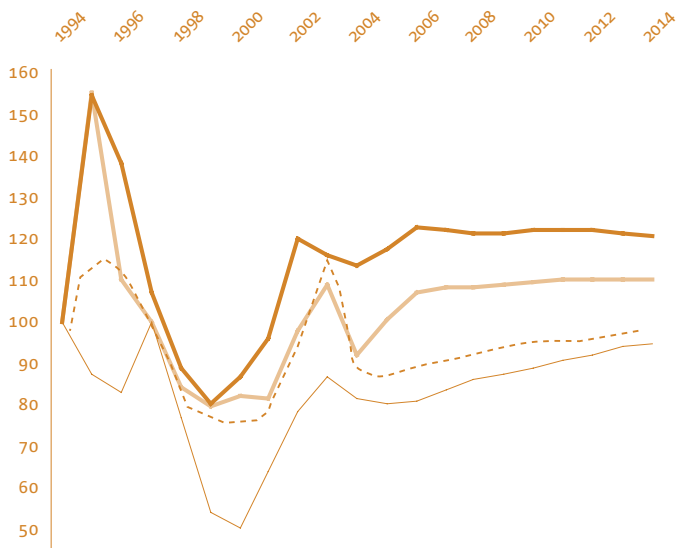
Ontwikkeling wereldmarktprijzen

Bron: OESO, FAO, 2005

Wereldmarktprijzen schommelen sterk. De laatste jaren is het beeld tamelijk constant. Links de wereldmarktprijzen voor akkerbouwproducten, rechts voor de veehouderijproducten.

----- olieozaden
 ————— tarwe
 ————— voedergranen
 ————— plantaardige olie

index 1994=100

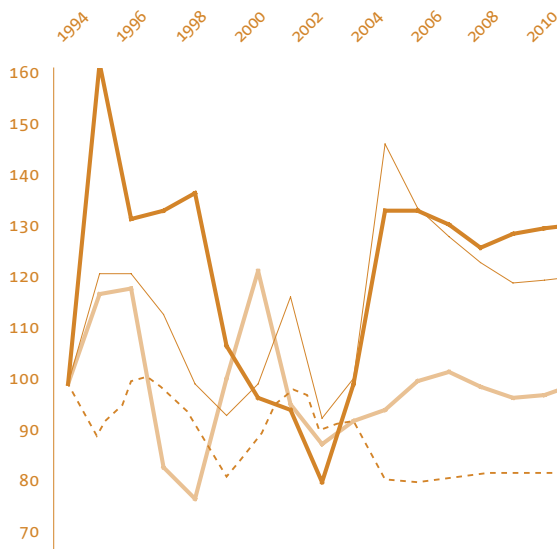

Dierenwelzijn

In de komende periode moet de legpluimveehouderij volledig omschakelen naar scharrelsystemen (2012) en de varkenshouderij naar groepshuisvesting voor dragende zeugen (2013). Die omschakeling is al volop aan de gang. Voor de vleeskuikenhouderij staat er een verlaging van de bezetting per vierkante meter op stapel. Overigens loopt Nederland al voorop met de overstap van legbatterijen naar scharrelsystemen. Minder dan de helft van de leghennen wordt nog in kooien gehouden. Daarmee realiseert Nederland een voorsprong ten opzichte van andere landen in de EU. Vanuit het oogpunt van dierenwelzijn wordt er kritisch gekeken naar transport van biggen over grotere afstand. In de varkenshouderij neemt het binnenlandse overschot aan biggen toe. Ze gaan in toenemende mate naar Hongarije. Export van levende dieren kan vanuit het oogpunt van dierenwelzijn ter discussie komen te staan.

index 1994=100

Ruimte

De intensieve veehouderij is van oudsher geconcentreerd in Noord-Brabant, Noord-Limburg, de Gelderse Vallei en delen van Overijssel. Het gaat daarbij grotendeels om verstedelijkte landelijke gebieden en gebieden die erg in trek zijn om te wonen, te werken en te recreëren. Dat heeft invloed op de ontwikkelingsmogelijkheden van de intensieve veehouderij aldaar. Aan de andere kant zijn er de mogelijkheden die de reconstructie biedt. Bedrijven die nauwelijks ontwikkelingsmogelijkheden hebben, kunnen verhuizen naar een plek waar die mogelijkheden wel zijn. Zo'n verhuizing is duur. Grote verschuivingen zijn niet te verwachten. Wat de ontwikkelingsmogelijkheden betreft wordt de huidige vergunningverlening als een beletsel ervaren.

Technologie

Agrarisch Nederland heeft altijd vooropgelopen met innovaties. De sector is in technologisch opzicht in Europa toonaangevend. De ontwikkelingen met automatisering gaan verder. Robotisering doet haar intrede, onder meer via een schoonmaakrobot in de stal en via automatische weeg- en selectiesystemen voor vleesvarkens. Die laatste systemen komen op korte termijn beschikbaar. Ze zorgen voor het juiste afweggewicht en voor selectie op vereisten die de slachterij stelt. Ze verlichten bovendien de arbeid. In de varkenshouderij zal via technologie geprobeerd worden om een zo hoog mogelijke gezondheidsstatus te krijgen. Daarbij zijn dieren vrij van enkele belangrijke ziektekiemen.

Technologie komt er ook aan te pas om nieuwe stalconcepten in te voeren die geur, ammoniakuitstoot, fijn stof en broeikasgassen verminderen of wegvangen. Snel drogen en/of afvoeren van mest past in zo'n concept. Een veelbelovende mogelijkheid is ook de Herculesstal die milieubescherming combineert met welzijnsverbetering.

Genetische modificatie vindt internationaal toepassing. Technisch kan er veel. De vraag is of toepassing ten behoeve van voedselproductie maatschappelijk geaccepteerd zal worden.

Kernpunten

- Varkens- pluimvee- en vleeskalverhouders zijn sterk in vakmanschap.
- Daling van de veestapel, forse daling van het aantal bedrijven.
- Grote inkomensverschillen tussen bedrijven binnen een sector.
- Verlies op de markten voor varkens- en pluimveevlees.
- Vleeskalverhouderij succesvol.
- WTO-onderhandelingen zorgen voor wereldwijde concurrentie. Invoer van pluimveevlees uit Brazilië en Thailand is een voorbode van wat de sector te wachten staat.
- Mestafzetkosten stijgen.
- Leghennen uit de kooi, dragende zeugen in groepshuisvesting.
- Robotisering doet haar intrede; slimme nieuwe stalconcepten.

hoofdstuk 5

De verandering

Zonder grote aanpassingen zijn de vooruitzichten voor de intensieve veehouderij (met name voor de varkenshouderij en de pluimveehouderij) niet gunstig. De prijzen kunnen mogelijk op een wat beter niveau komen, maar de concurrentie van overzee neemt toe. Een aantal uitbraken van dierziekten heeft in de afgelopen jaren de ontwikkeling van de intensieve veehouderij ernstig verstoord. Tegelijk is door de daling van de Europese graanprijzen het voerprijsvoordeel goeddeels verdwenen en hebben milieu- en welzijnsmaatregelen tot stijgende kosten geleid. De sector is dan ook zijn kostprijsleiderschap in Europa kwijtgeraakt. Deze tegenslagen remden de bedrijfsontwikkeling af inclusief het invoeren van technologische vernieuwingen.

Perspectieven

Bij het recente debat over de intensieve veehouderij bleek dat de varkenssector wel degelijk perspectieven ziet. In Noordwest-Europa is een blijvende vraag naar een vers kwaliteitsproduct en de verdere liberalisering van de handel biedt kansen voor de export van de delen die minder waard zijn, de zogenaamde vierkantsverwaarding. Met zijn gunstige geografische ligging, vakmanschap en ketenorganisatie kan Nederland op beide ontwikkelingen goed inspelen. En de aanvoer van grondstoffen via Rotterdam en de aanwezigheid van een omvangrijke voedingsmiddelenindustrie met bruikbare bijproducten blijven wel degelijk een vestigingsvoordeel. Wel zal, met name voor de pluimveesector, de concurrentie uit derde landen zoals Brazilië verder toenemen.

Hogere mestafzetkosten

De nieuwe mestwetgeving zal vanaf 2006 extra druk op de mestmarkt geven. Dat betekent hogere mestafzetkosten. Mogelijk stimuleert dit nieuwe initiatieven voor mestverwerking. Bedrijven nabij natuurgebieden moeten bovendien extra inspanningen verrichten om de emissie van ammoniak te verminderen. Ongeveer 80 procent van de intensieve veehouderijbedrijven ligt in de 12 zogenaamde reconstructiegebieden. In deze gebieden zal een deel van de bedrijven worden verplaatst of beëindigd. Niettemin blijft de intensieve veehouderij in hoofdlijnen in dezelfde regio's gesitueerd: in landschappelijk aantrekkelijke gebieden als de Gelderse Vallei, Noord-Brabant, Noord-Limburg en delen van Overijssel.

Oorsprong

Wat dierenwelzijn betreft moeten veehouders de komende periode omschakelen naar groepshuisvesting voor zeugen en naar scharrelsystemen voor leghennen. Overigens heeft Nederland hierin een voorsprong. Zo is nu al minder dan de helft van de leghennen gevestigd in batterijen. Na de uitbraak van de vogelpest bleek ook hoe snel de sector omschakelde naar andere houderijsystemen.

Met samenwerking en afstemming in de keten valt veel te verdienen. In het Varkenshouderij Ketenproject Limburg bleek bijvoorbeeld dat betere samenwerking de Nederlandse varkenskolom €70 miljoen extra zou opleveren, ofwel vijf cent per kilogram geslacht gewicht. Bijvoorbeeld door de uniformiteit van de afgeleverde dieren te verbeteren en advies-, bemiddelings- en keuringskosten uit te sparen.

Ketens en integraties

In de kalfsvleessector sturen integraties de hele keten aan als één goed georganiseerde en marktgerichte bedrijfskolom. Ook in de varkens- en pluimveesector zullen de veehouders steeds meer via ketens in aanraking komen met de markt. Nu al geldt voor alle diersoorten dat nog maar een handvol vleesverwerkende bedrijven meer dan de helft van alle slachtingen in handen heeft. Deze bedrijven kunnen zich ontwikkelen tot ketenregisseurs met een eigen (internationale) marktstrategie, gericht op kwaliteit, toegevoegde waarde en vernieuwing. Ketens dus waarin de markt centraal staat en niet louter de kostprijs.

Binnen de intensieve veehouderij zijn ook enkele niche-markten ontwikkeld. Voorbeelden zijn de biologische sector, milieukeur en lokale initiatieven. Hoewel beperkt van omvang leveren dergelijke initiatieven vaak een goede bijdrage aan het draagvlak van de sector in de samenleving. Ook hebben ze waarde omdat ze voor de grotere ondernemingen fungeren als een soort proeftuin.

Investerings in kwaliteit

Hogere kwaliteitseisen - ook op het gebied van diergezondheid, voedselveiligheid en dierenwelzijn - zullen verdere aanpassingen en investeringen vergen. Investerings die alleen bij voldoende omvang rendabel zijn. Ook dit proces zal leiden tot verdere schaalvergroting. Na de recente tegenslagen, zoals dierziekten en stijgende kostprijzen, zal het van de overtuigingskracht van de ketenleiders en van de gerealiseerde marges afhangen of de sector inderdaad weer gaat investeren in nieuwe technologieën. Die investeringen zijn niet alleen noodzakelijk om de beoogde kwaliteitslag te maken maar ook om de milieubelasting maximaal terug te dringen, bijvoorbeeld door emissiearme stallen, luchtwassers en mestverwerking. Hiermee herwin je maatschappelijk vertrouwen.

Kwetsbaarheid, punt van zorg

De kwetsbaarheid van de sector blijft een punt van zorg. Dat geldt uiteraard in de eerste plaats voor het uitbreken van dierziekten. Een nieuwe grote uitbraak van een dierziekte zal voor een aantal bedrijven het einde betekenen. Daar komt bij dat door de schaalvergroting de effecten steeds omvangrijker worden. Intensieve monitoring en preventie vormen hier het adequate antwoord. Daarnaast blijft wat betreft incidenten de structuur van de (toeleverende) diervoederindustrie een aandachtspunt. De eisen voortvloeiend uit de nieuwe hygiënerregels vormen hier een stimulans voor een sterkere ketenvorming. De uitdaging wordt de keten zo in te richten dat risico's op dierziekten en incidenten sterk worden verminderd.

Clusteren van bedrijven

Ook in de intensieve veehouderij kan het clusteren van bedrijven (met andere schakels van de kolom of met andersoortige bedrijven) interessante winst opleveren, bijvoorbeeld op het gebied van efficiency, minder transport, energiebesparing en hergebruik van afvalstromen. Binnen afzienbare tijd wordt wellicht voor het eerst zo'n combinatie van bedrijven gerealiseerd. Gezien de industriële uitstraling van zo'n 'bedrijvenpark' zal veel communicatie en transparantie nodig zijn om voor een dergelijke aanpak maatschappelijk draagvlak te krijgen.

Opgaven voor de toekomst

Kort samengevat is de top-drie aan opgaven voor de intensieve veehouderijsector in de komende tien jaar:

- Positie behouden op de versmarkt.
- Sterkere rol ketenregisseurs om kosten te verlagen.
- Verder investeren in dierenwelzijn en milieu, mede om draagvlak te behouden.

Tien punten

Tien punten geven in het kort de positie van de intensieve veehouderij weer:

- De intensieve veehouderij is in hoge mate afhankelijk van export naar andere landen van de EU.
- De resultaten in de varkens- en pluimveehouderij waren in de afgelopen jaren matig vanwege dierziekten en instabiele prijzen. De vleeskalversector ontwikkelde zich wel succesvol.
- In 2004 waren er in totaal 10.000 gespecialiseerde bedrijven. Het aantal bedrijven gaat naar verwachting aanmerkelijk dalen met zo'n 40 procent in de komende tien jaar.
- Dierrechten zorgen ervoor dat productie in de varkens- en pluimveehouderij niet groeit. De opkoopregeling in het kader van het mestbeleid en de herstructureringswet zorgden voor een krimp van de varkens- en pluimveestapel.
- In de keten (veevoer, verwerking, handel) hebben zich aanzienlijke concentraties voorgedaan.
- Het imago van de sector voor wat betreft arbeid, milieu en dierenwelzijn behoeft permanente aandacht. Met name discussies rondom dierenwelzijn zijn hiervoor belangrijk.
- Het beleid rond het milieu (mest en ammoniak) leidt tot stijgende kosten en kan in bepaalde gebieden een structurele ontwikkeling van de varkenshouderij beperken.
- De concurrentie is groot. Door de hervormingen van het Europees landbouwbeleid en de WTO-onderhandelingen komt er meer concurrentie.
- Ruimtelijke ordening beperkt lokaal de mogelijkheden tot schaalvergroting. De reconstructie met aparte gebieden voor ontwikkeling van de landbouw biedt waarschijnlijk soelaas.
- Technologieën voor mestverwerking, huisvesting, productontwikkeling en ICT dragen er toe bij dat de intensieve veehouderij duurzamer wordt.

Kiezen voor landbouw

Een visie op de toekomst van de Nederlandse agrarische sector

Deze brochure is onderdeel van de toekomstvisie '*Kiezen voor landbouw*' die minister Veerman in september 2005 heeft uitgebracht. De visie schetst de ontwikkelingen in de land- en tuinbouw tot 2015. De brochure vat deze landbouwvisie samen en gaat in op de ontwikkelingen voor de intensieve veehouderij (varkenshouderij, pluimveehouderij en vleeskalverhouderij). Voor de melkveehouderij is een aparte brochure beschikbaar.

De belangrijkste boodschap: ondernemers zullen keuzes moeten maken. De visie schetst het beleid en maakt de opgaven voor de toekomst duidelijk.

